

Az összehasonlító irodalomtörténet-írás és a tudománytörténet Közép-Európában a XVI–XVIII. században

Előadásomban azoknak a népeknek az irodalomtörténetéről és irodalomtörténet-írásáról szeretném kifejezni álláspontomat, melyeknél a reneszánsz és a barokk korszakos jelentőségű volt, a reformáció és az ellenreformáció több-kevesebb intenzitással lezajlott, de amelyeknél a XVI–XVII. század fordulóján a kevésbé fejlett polgárság miatt nem különült el egymástól a nemzeti és a latin nyelvű irodalom története, a szaktudományok és a szépirodalom, mint ahogy az a legfejlettebb nemzeti kultúrák esetében megtörtént. Az irodalmi fejlődés visszamaradottsága miatt itt csak a XVIII. század elején születtek meg azok az irodalmi reformmozgalmak, amelyek az elterjedt szóhasználat szerint megújították az irodalmat és létrehozták a voltaképpeni nemzeti irodalmakat.

A nemzeti irodalomtörténet-írás alapjait errefelé a romantikusok teremtették meg. Legfontosabb téziseiket a kutatók általában az egész polgári korszakban biztos alapnak tekintették. Amikor tehát a polgári irodalomtörténet-írást bíráljuk, véleményem szerint igen fontos lenne, hogy tüzetesen foglalkozunk a romantika örökségével. Ide tartozik a nacionalizmus különböző formáinak és sajátosságainak, továbbá a nemzetkarakter mi-benlétének, illetve más olyan kérdéseknek a vizsgálata, amelyek a romantika felől magyarázhatók meg a legsikeresebben. Engedjék meg, hogy ezúttal két problémát emeljek ki a romantika álláspontjából, melyek irodalomtörténeteink anyagával és felépítésével kapcsolatosak.

Arról van szó, hogy romantikusaink koruk irodalom-felfogásának megfelelően csak az anyanyelven írt szépirodalmi műveket tekintették irodalomtörténeti szempontból vizsgálatra érdemesnek. Amikor megteremtették a nemzeti irodalomtörténet koncepcióját, tudományáguk alapanyagát természetesen ezen alapelvek szerint akarták összeállítani. Törekvéseik azonban az említett közép-európai fejlődés sajátosságai miatt nem jártak teljes sikerrel. Műveikben ez belső ellentmondáshoz vezetett. A feudális korszakban az anyanyelven írt irodalmi termékek egy részéből éppen az irodalmi karakter hiányzik, tudományos dolgokkal foglalkoznak vagy olyan régi poétikai szabályok alapján alkották meg őket, amelyek az irodalomtörténeti feldolgozás idején már nem voltak érvényben. Így az anyanyelven írt anyag jelentős része nem fért be az említett irodalomtörténeti koncepció keretei közé.

Ezzel egyidejűleg a romantikusok latin művek egész sorát kellett hogy beemeljék a nemzeti irodalomtörténetbe, hiszen ezek nélkül a fennmaradó anyanyelvi anyag is hiányos, csonka és történetileg értelmezhetetlen lett volna. Közép-Európában nemcsak a reneszánsz irodalom volt elsődlegesen latin jelenség, hanem gyakran a barokk is, sőt,

még a klasszicizmus első műveit is latinul írták. Errefelé leginkább a latin fejlődött az új törekvések közvetítőjévé. A már említett történelmi körülmények miatt egyet kell értenünk elődeink eljárásával; a további feladat tehát az, hogy az alapanyagukat felülvizsgáljuk és a kutatást módszeresen átalakítsuk.

A reneszánsz idején a tudományos szerzők is gondosan csiszolt stílussal éltek, ennélfogva műveik méltatása nem ütközik különösebb nehézségbe. A barokk kor tudósa hátat fordít a retorikának és az irodalmi formáknak, igyekszik az ismeretanyagot objektív formában nyújtani, ezért munkája leginkább csak tartalmilag volt megragadható. Elődeink mégis megemlégték a híres szerzők nevét, részben a hazai nyelven született művek kiegészítéséül, részben azzal a szándékkal, hogy szemléltessék az anyanyelven írt nem irodalmi produktumok háttérét és hangsúlyozzák a kísérletek jelentőségét. Mi sem hagyhatjuk figyelmen kívül ezeket. A polgári tudományosság ugyanis törvényszerűen alakult ki hamarabb, mint a polgári szépirodalom; tudós körökben merül fel először az anyanyelv használatának szorgalmazása, még ha eleinte csupán a tudományos felvilágosítás céljából is. Az új tudomány készítette elő az utat az irodalmi újjászületésnek.

A feudális korszak irodalomtörténet-írásának így tehát egy olyan átfogó alapanyagot kellett feldolgoznia – s ez a feladat számunkra is adódik –, amely nyelve, tárgya és formája szerint – a romantikus felfogásból kiindulva – alig tekinthető nemzeti irodalomnak. A mai felfogás értelmében ez a tudománytörténet területére tartozik. Ennek a nem irodalmi alapanyagának a léte irodalomtörténeteinket két csoportra osztja. A régi, feudális irodalomtörténet tartalmazza az összes nyomtatott írásos emléket, az új főképpen a szépirodalmat. Sem az idegen nyelvű, sem a tudományos írásműveket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Annál inkább adódik a szükségszerűség, hogy ezt az anyagot a polgári romantikusok tévedéseitől megszabadítva szervesen beépítsük kutatásainkba. A beható foglalkozás a nem szépirodalmi elemekkel elősegítené az ez idáig kevésbé megragadható anyanyelvű irodalom kezelését és megkönnyítené az irodalmi megújulás folyamatának megértését.

Ezek után adódik a kérdés, hogy a nemzeti irodalomtörténet keretein belül milyen mélységben kell feltárni a nem irodalmi és az idegen nyelvű anyagot. Fennáll a veszélye annak, hogy elmosódhat szaktudományunk és a tudománytörténet határa, s a nemzeti irodalom történetét a nemzeti kultúrával azonosítva újra némely romantikusok hibájába esnénk. Azt hiszem, akkor járunk el helyesen, ha a régiben az új csíráját vizsgáljuk és rögzítjük. Az irodalom kihalásra ítélt latin ága csak annyiban lehet érdekes számunkra, amennyiben termékeny hatással volt az anyanyelven írt irodalomra és kiegészítette azt; a tudománytörténet viszont annyiban, amennyiben előkészítette a szépirodalom megújulását. Így le tudunk határolni a tudományok történetéből egy területet, amely közvetlen érintkezésben áll az irodalomtörténettel, és meg tudunk alapozni egy olyan eljárást, melynek segítségével a tudománytörténeti anyagot alkalmassá lehet tenni az irodalomtörténeti használatra, anélkül, hogy illetéktelenül beavatkoznánk a tudománytörténet hatókörébe.

Mindenekelőtt kívánatos a latin retorikák és poétikák feldolgozása, mivel a hazai nyelven író szerzőink ezeket tanulták és alkalmazták a nemzeti nyelvre. Különösen ki-

vánatos az imitáció-tan bevonása, amely mindkét nyelvterületen szabályként szolgált. Az irodalomtörténet-írás története kínálkozik egy másik kutatási területként. Itt válik nyilvánvalóvá, hogy elődeink mit tekintettek irodalomnak. A Közép-Európát hosszú időn át jellemző többnyelvűség szükségessé teszi, hogy behatóbban foglalkozzunk az anyanyelv használatát az irodalomban szorgalmazó törekvésekkel, a grammatikák, a szótárak és az összehasonlító nyelvtudomány történetével, mindenekelőtt annyiban, amennyiben ezek kifejezésre juttatták a nemzeti nyelv tudatát és előkészítették az irodalmi megújulást. A nemzeti öntudat maga a történelmi munkákban jut kifejezésre a legérthetőbben. Ezért a történetírás történetét is be kell vonnunk vizsgálódásainkba, amely egyébként stílusával és történelmi témakincsével ugyancsak hozzájárult a nemzeti irodalom kiforrásához.

Javaslatom az, hogy tekintsük egy összehasonlító vizsgálódás tárgyának ezt a nem egészen irodalmi, de irodalomtörténeteink számára nélkülözhetetlen anyagot éppúgy, mint a szűkebb értelemben vett irodalmat. A kutatások során a reneszánsz nyilvánvalóan el fog válni a barokk korszakától. Az utóbbiban egy általános német tájékozódás körvonalai bontakoznak ki. Ennek okát abban látjuk, hogy az ismert „német mizéria” jellemvonásai megegyeznek a kelet-európaiéval. Csak abban van különbség, hogy a német polgárság és a birodalmi egyetemek a XVII–XVIII. században fontos műveltségteremtő szerepet szántak az Európa keleti felében élő németeknek. Különösen szembevetendő ez az irodalomtörténet-írás történetében. A régi típusú irodalomtörténet-írás, a „*historia litteraria*” tűzhelye ugyanis Németországban volt. Itt versengtek a közép-európai népek éppúgy, mint a dánok és a svédek az elismerésért, hogy megtarthassák rangjukat a visszamaradott Európa tudományában. Ilyen és hasonló német befolyások alapozták meg Európának ezen a részén a német irodalom tekintélyét, kiváltképpen Herder jól ismert közép-európai hatását.

Herder jelentőségének megítélése azonban már az újabb időszak összehasonlító irodalomtörténet-írásának feladata. Nekem csak az volt a szándékom, hogy a közép-európai összehasonlító irodalomtudomány kiegészítéséül javasoljam az összehasonlító tudománytörténet művelését. Remélem, hogy a közép-európai összehasonlító irodalomtörténet ezen kutatásai segítségével lesznek egy határozottabb arcú kiforrásának, és hozzájárulnak a régebbi és újabb irodalom közti szakadék eltüntetéséhez.

(Németül megjelent: *Die vergleichende Literaturgeschichte und Wissenschaftsgeschichte in Mitteleuropa im 16–18. Jahrhundert*, ALitt, 1962, 338–341. Magyarra a jelen kötet számára fordította HEGEDŰS Béla.)